

СЕМАНТИКА КОНСТРУКЦІЙ З ПРИЙМЕННИКОМ ЧЕРЕЗ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено одному з високочастотних прийменників української мови – слову *через*. Шляхом контекстуального аналізу виявлено, що цей прийменник передає сім типів відношень між предикатом та залежним іменником у знахідному відмінку. Базовим для прийменника *через* є позначення траєкторії прямолінійного руху в однорідному просторі без перешкоди чи в неоднорідному просторі з релевантними для мовців фрагментами траєкторії. Вперше описано вживання службового слова *через* для позначення непрямолінійного руху, а саме переміщення об'єкта по параболічній траєкторії. Схарактеризовано також особливості функціонування цього прийменника в процесі номінації причини. Результати дослідження свідчать, що простий просторовий прийменник легко розвиває нові значення й розширює сферу свого вживання.

Ключові слова: прийменники, полісемія службових слів, траєкторія руху, прямолінійний рух, контекстуальний аналіз, семантика причини.

Zhuikova, M. Semantics of Constructions with the Preposition *через* in Ukrainian. The article is devoted to one of the high-frequency prepositions of the Ukrainian language – the preposition ‘*через*’. In its original meaning, it denotes the trajectory of movement. This preposition belongs to semantically ambiguous words, as it can represent not only movement in space but also other types of situations unrelated to movement. The relevance of the study is determined by the interest of scientists in those linguistic units that denote spatial dimensions and spatial relations. The purpose of the article is to provide a detailed description of the polysemy of the preposition ‘*через*’. The goal is achieved through the implementation of several tasks: a description of the types of contexts in which the preposition ‘*через*’ can be used, and identifying logical connections between different kinds of situations denoted. The following research methods were employed: first, a semantic analysis of verbs and nouns combined with the preposition ‘*через*’; second, a contextual analysis, which involves describing referential situations denoted by a sentence.

At least seven different meanings of the preposition ‘*через*’ are realised in contexts. Only three of them denote the movement of an active subject or object in space and a change in its spatial position. We argue that the preposition ‘*через*’ can indicate a special type of movement – movement along a trajectory that resembles a parabola, for example, jumping over a fence, bending over the side of a boat. Another non-trivial meaning of the preposition ‘*через*’ is the meaning of interval movement, when the object marks special objects on its way (зупинитися *через* два кілометри). Based

on this meaning, such uses have arisen in which the preposition 'через' is combined with the names of time intervals (зупинитися через два дні). Such uses are not related to movement in space, where the preposition 'через' joins a noun in the role of a mediator (снілкуюватися через перекладача). Constructions with the preposition 'через' are also often used to denote an additional situation that speakers interpret as the cause of something. The results show that a simple spatial preposition 'через' easily develops new meanings and expands the scope of its use.

Keywords: prepositions, polysemy of function words, trajectory of movement, rectilinear movement, contextual analysis, semantics of cause.

Вступ

Добре відомо, що мовна картина світу протягом тисячоліть формувалась через перцептивний досвід людей, у якому особливу роль відігравали просторові виміри по горизонталі та вертикалі (далеко – близько, верх – низ) та орієнтація одного об'єкта відносно іншого (над – під, вперед – назад). Наскільки важливі просторові категорії для мислення людини та її орієнтації у середовищі, свідчить той факт, що поняття 'де' та 'куди' є універсальними складниками категоризації світу й знаходять своє втілення в матеріалі всіх мов. Австралійська лінгвістка А. Вежбіцька незмінно включає сенс «МІСЦЕ» до свого мінімального набору семантичних примітивів, тобто одиниць, план змісту яких не може бути виражено через інші мовні одиниці і які складають семантичну основу будь-якої людської мови (Wierzbicka, 1972). «Наші тілесні відчуття, наше сприйняття простору, об'єктів у просторі, сил, що діють на ці об'єкти, забезпечують базові структури, які за допомогою аналогії, метафори та метонімії дозволяють нам концептуалізувати дедалі абстрактніші когнітивні сфери», – пише новозеландський лінгвіст Дж. Тейлор (Taylor, 1993: 151). Саме цим визначається постійний інтерес лінгвістів до засобів позначення просторових вимірів та відношень. Як зауважують американські науковці Б. Ландау та Р. Джекендоф, «у лінгвістиці та психолінгвістиці існує тривала традиція вивчення просторових елементів у людській мові. Такі дослідження були важливі не лише з причини багатства і складності просторової мови, а й тому, що організація просторової мови легко поширюється на чимало абстрактних ділянок, таких як час, володіння, соціальна організація» (Landau, Jackendoff 1993: 217). Одиниці на позначення положення об'єктів у просторі та різних типів руху, як правило, зазнають у мовах найбільших семантичних змін.

З погляду особливостей функціонування у багатьох мовах, високочастотним сегментом «просторової мови» є прийменники. Їхня кількість переважно незначна. Так, в українській мові, за підрахунками І. Вихованця, існує 80 первинних прийменників (Вихованець 1980: 62). У межах цієї групи визначальне місце належить просторовим прийменникам (*в, на, під, над, від, до, перед, за, з, через, при* та ін.), оскільки вони необхідні для фіксації відносного розташування об'єктів у просторі та траєкторій руху. Ці відношення розпадаються на два основних типи: ті, що позначають місцезнаходження, статичне положення (*книга лежить на столі, собака спить під столом*), і ті, що позначають рух одного об'єкта відносно іншого (*книга впала зі столу, собака вибіг з куців*). Той самий прийменник може використовуватися на позначення як статичних, так і динамічних просторових ситуацій. Наприклад, прийменник *за* позначає і відносне розміщення двох нерухомих об'єктів (*собака лежить за лавкою*), і відносне розташування таких об'єктів, один з яких або обидва перебувають у русі (*собака забіг за паркан – собака біжить за хлопцем*), аналогічно щодо *на*: *книга лежить на столі – книга впала на підлогу*.

Серед первинних прийменників є чимало таких, що передають відношення не одного, а різних змістових типів. Відомо, що чимало просторових прийменників розвинули значення часу (*за столом, за паркан – за два дні, під столом – під вечір, по небу – по весіллі*) та причини (*далеко від лісу – захворіти від втоми, перейти через дорогу – через погану погоду*). У подібних випадках науковці вбачають прояви прийменникової полісемії або ж омонімії. Існування змістової неоднозначності ставить питання про те, які саме відношення між об'єктами передає прийменник у певному контексті. Існує справедлива думка, що семантику відношень, які кодуються прийменником, можна визначити лише в контексті, з урахуванням семантики обох іменних компонентів та відповідного дієслова. Як наголошує А. Загнітко, описуючи прийменник, необхідно брати до уваги «лексичне значення повнозначних слів (предиката та його аргументів), а також особливості семантичного наповнення відмінкової форми іменника або його еквівалентів» (Загнітко 2007: 10). Семантична неоднозначність багатьох первинних прийменників, необхідність диференціювати різні типи їхніх уживань зумовлює актуальність пропонуваного дослідження.

Метою статті є докладний опис полісемії прийменника *через*. Поставлена мета досягається через реалізацію низки **завдань**: опис типів оточень, у яких може бути використаний прийменник *через*, виявлення логічних зв'язків між різними типами позначуваних ситуацій, серед яких найважливішим є відношення за подібністю.

Методи дослідження

Використано такі **методи дослідження**: семантичний аналіз прийменниково-іменникових конструкцій з акцентом на семантику залежного іменника; контекстуальний аналіз, що здійснюється шляхом опису референтних ситуацій, позначених реченням; у деяких випадках використано також прийом визначення функціонального навантаження актантів того предиката, який керує прийменниковою групою.

Виклад основного матеріалу

Питання семантики прийменників, зокрема просторових, обговорювалось у працях багатьох лінгвістів, як українських, так і закордонних. Серед українських мовознавців слід згадати імена І. Кухаренка, О. Мельничука, І. Вихованця, А. Загнітка, І. Данилюка, Н. Куш, О. Орленко, І. Щукіної та ін. В англомовній літературі останніх десятиліть з'явилося чимало ґрунтовних праць, у яких прийменники стали об'єктом досліджень у функціонально-когнітивному аспекті. Назвімо колективну працю «The Semantics of Prepositions: From Mental Concepts to Mental Lexicon» 1993 р., монографію А. Тайлора та В. Еванс (Tyler, Evans 2003), а також праці Дж. Тейлора (Taylor 1988, 1993).

Прийменник *через* як мовна одиниця з декількома типами значень було проаналізовано у ґрунтовній праці І. Вихованця «Прийменникова система української мови» (Вихованець 1980). Основні положення з цієї монографії відтворено в «Теоретичній морфології української мови» І. Вихованця та К. Городенської (2004). Прийменник *через* розглядається як просторовий, що має семантику шляху руху («наскрізний рух у межах просторового орієнтира»), як темпоральний із семантикою часової наступності та як логічний, що передає причинові відношення (Вихованець, Городенська 2004: 337–340). Так само лаконічно схарактеризовано значення прийменника *через*

у «Словнику українських прийменників» (Загнітко 2007: 381). Йому приписано локативне, темпоральне, об'єктне та причинове значення. Насправді, обмежуючись такими загальними характеристиками прийменника *через*, ми не зможемо розрізнити його значення у двох конструкціях, що їх використала Леся Українка в одному реченні:

(0) *Перебійнича. Куди ти?*

Іван. *От піду до товариства.*

(Іде **через садок**, перескакує **через тин** і зникає) (Леся Українка, «Бояриня»).

Обидва вживання цього прийменника з іменником у знахідному відмінку позначають шлях руху персонажа: спочатку він вільно пересувається в певному просторі, потім опиняється перед перешкодою і долає її. Цілком очевидно, що лише перша ситуація може бути інтерпретована як «наскрізний рух у межах просторового орієнтира», де таким орієнтиром є садок. Натомість ситуацію перестрибування через тин так описати неможливо, адже суб'єкт не проходить крізь орієнтир, а відштовхується від землі і, не торкаючись цього орієнтира, переносить своє тіло поверх перешкоди, опиняючись по іншій її бік. Ці два різних типи руху в просторі позначаються формально тою ж прийменниковою конструкцією, однак можна зауважити, що схеми руху виявляються доволі різними. Такі прості спостереження за вживаннями прийменника *через* спонукають до виявлення та докладного опису його семантичного потенціалу.

ЧЕРЕЗ 1. Перший тип вживань прийменника *через* – просторовий. Його базове значення корелює з такими референтними ситуаціями, в яких жива істота чи її мовний корелят (наприклад, загін, хор, поїзд) переміщується в певному просторі: *їхати через ліс*, *бігти через поле*. Усі різноманітні номінації видів переміщень у таких вживаннях можуть бути зведені до семантично простішого дієслова *йти* / *ходити* (в деяких випадках *їхати* / *їздити*). Наприклад, складніші за змістом дієслова прямолінійного переміщення в просторі *простувати*, *мчати*, *повзти*, *вести* в контекстах можна замінити на базові предикати *йти* / *їхати* в сенсі ‘долати простір’. Така трансформація потрібна для того, щоб зафіксувати ліву (дієслівну) дистрибуцію тих дієслів, які вживаються в реченнях з прийменником *через* 1. Тотожність лівої дистрибуції дозволить описувати відмінності у змісті граматичних конструкцій, враховуючи лише праву дистрибуцію, тобто

іменник у знахідному відмінку, який приєднується до дієслова прийменником *через*.

Цей тип уживань має шість різновидів, які можна розмежувати шляхом аналізу змістового наповнення іменників, що позначають простір.

1.1. Простір, який хтось долає, уявляється як однорідний, де нема виділених фрагментів. Здебільшого цей простір мислиться як велика частина ландшафту, що її не можна охопити зором з якоїсь точки на поверхні землі. Тому в контекстах іменникова форма часто вживається в множині, див. (1) та (2). Характерно, що позначуваний простір до початку руху невідомий мовцю чи суб'єкту свідомості.

(1) *...Бійці йшли **через болота**, мокрі й замерзлі, стояла тоді осінь, і кружляло довкола листя* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

(2) *...Джузеппе ... починав з хлопцями філософувати ... про далеку країну Чин, звідки треба їхати цілий рік **через пустелі, гори**, далі знов пустелі, потім знову гори, а далі **через море**...* (С. Тельнюк, «Грає синє море»).

Конкретна траєкторія переміщення суб'єкта для мовця нерелевантна (суб'єкт може обирати різні маршрути руху).

1.2. У просторі, який позначено іменником, виділено не лише напрямок руху, а й траєкторію, по якій хтось долає простір. Фрагмент простору, позначений іменником з прийменником *через*, мислиться як протяжний, проте скінченний. Траєкторія суб'єкта визначається тими елементами середовища, які цю траєкторію обмежують (переважно зліва та справа). Як правило, позначений фрагмент простору створено людиною (однак це не обов'язково). Траєкторія руху прокладена вздовж, а не впоперек просторових об'єктів, які позначено іменником. Під час уживання дієслів недоконаного виду початкова та кінцева точка руху переважно не фіксуються; при вживанні дієслів доконаного виду може позначатися кінцева точка траєкторії, див. (3) та (4).

(3) *По обіді на вулиці вдарили троїсті музики і пішли **через все село до корчми**...* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»).

(4) *Запорожці тільки що перехопились **через узенький місток** над проваллем, що промила вода з одного байрака в другий* (П. Куліш, «Чорна рада»).

Переважає більшість подібних контекстів позначає горизонтальний рух, що відповідає переміщенню людей чи транспорту

по поверхні землі. В особливих ситуаціях прийменник *через* може корелювати з вертикальним рухом об'єкта, див. (5).

(5) *Посеред хижі горіло на камінні вогнище, дим від якого викочувався через широкий комин...* (С. Скляренко, «Святослав»).

1.3. У вживаннях цього типу траєкторія руху розташована поперек виділеного фрагменту. Просторовий об'єкт мислиться як такий, що в нього є дві протилежні сторони, як *вулиця, дорога, канал чи ріка*, див. (6).

(6) *Уранці вони вплав, вхопившись за гриви коней, перепливли через Буг.* (С. Скляренко, «Святослав»).

1.4. На відміну від 1.2, де траєкторія уявляється як протяжна та однорідна, у контекстах цього типу позначено протяжну траєкторію з певними виділеними точками. Ці точки є релевантними для мовця, проте їхня наявність у межах траєкторії не є необхідною, див. (7). Переміщення в просторі між цими точками займає певний час, який може вимірюватися годинами, днями і навіть місяцями. Характерною особливістю таких контекстів є номінація кінцевої точки руху (*йти до чогось через щось*).

(7) *Козаки й шведи, виступивши з Райгорода, прямували через Лукнів, Краснополе й Отюшу до Батурина.* (Б. Лепкий, «Полтава»).

1.5. У вживаннях цього типу в межах траєкторії руху фіксується лише одна релевантна точка, яку суб'єкт долає за короткий час (умовно одномоментно). Ця релевантна точка номінується іменниками на кшталт *двері, вхід, вихід, вікно, ворота, арка, отвір*. Цей іменник позначає такий предмет, що мислиться як двовимірний (у нього є ширина та висота, але нема протяжності). Як і в 1.4, у контекстах може фіксуватися кінцева точка траєкторії, див. (8) та (9). Через двері або ворота можна як входити, так і виходити, тобто покидати якийсь простір та опинятися в певному просторі. Часто іменник позначає артефакт, спеціально створений для проходу чи проїзду.

(8) *Після цього він тихо пройшов через вузькі двері в саму церкву...* (С. Скляренко, «Святослав»).

(9) *По сніданку рішає відвідати школу. Виходить через затильні двері на садок* (У. Самчук, «Волинь»).

1.6. У деяких випадках траєкторія суб'єкта не може бути спрогнозована і цілком визначена до початку руху, оскільки на шляху є перешкоди, і тому суб'єкт мусить певним чином маневрувати або

використовувати якісь засоби для долаання цих перешкод. Іменник номінує натуроб'єкт чи артефакт, який ускладнює рух, див. (10) та (11). Цей іменник не має власне просторової семантики, однак позначає такий об'єкт, який займає певну частину простору (*зарості, руїни, юрба, натовп, черга* тощо).

(10) *Попід парканами густо позаростало кропивою, і той, хто зважився б пролізти **через ці хащі**, мав би добряче попектись* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

(11) *Вся вулиця виявилася запрудженою людьми, що збіглися дивитися на пожежу, і я з героїчним зусиллям пробивався **через юрбу**...* (В. Шевчук, «Три листки за вікном»).

Таким чином, більшість ситуацій, для вербалізації яких використано прийменник *через* 1, містять два необхідних складника: суб'єкта, який переміщується в просторі, та траєкторію його руху. Простір, через який рухається суб'єкт, може мислитися як однорідний та значний за вимірами, як в 1.1, де іменник позначає тип ландшафту. Траєкторія часто деталізується різними способами, зокрема, шляхом виділення на ній проміжних точок, релевантних для мовця, як в 1.4 та 1.5, а також через маркування перешкод на шляху. Траєкторія руху суб'єкта інколи розташована перпендикулярно до перешкоди, як в (6), однак частіше суб'єкт рухається вздовж виділеної частини простору, як у (3) – (5). Перешкода може сприйматися як суцільний неструктурований масив, який оточує суб'єкта руху з усіх боків, як у вживаннях підтипу 1.6. Щоб позначити долаання перешкод у таких конструкціях, мовець зазвичай використовує спеціалізовані дієслова руху, наприклад, *пробратися, проштовхнутися, пролізти, пробитися*, де, крім семи просторового переміщення, міститься і сема 'зусилля'¹.

ЧЕРЕЗ 2. Цей тип конструкцій з прийменником *через* також стосується переміщення у просторі, однак в них не йдеться про прямолінійний рух того об'єкта, що міняє своє просторове положення. На відміну від прийменника *через* 1, який переважно стосується прямолінійної траєкторії предмета, що рухається, прийменник *через* 2 приєднує іменники на позначення такого об'єкта, який визначає характер руху суб'єкта. Саме цей предмет не дозволяє суб'єкту рухатися прямолінійно; так, долаючи перешкоду у вигляді якомсь бар'єру

¹ Пор. тлумачення першого значення дієслова *пробитися*: 'з труднощами пройти, пробратися куди-небудь' (Білодід 8: 114).

на шляху, жива істота не йде по землі, а відривається від неї на певний часовий проміжок. Ця перешкода, як правило, знаходиться поза тілом суб'єкта (як, наприклад, камінь, перелаз чи стіна). Суб'єкт рухається певним специфічним чином (стрибає, перелазить тощо, залежно від своїх можливостей і характеру бар'єру). Див. (12), де рух півня маркується дієсловом *перескочив*, а рух курей – дієсловом *перелетіли*.

(12) *Мотрин півень перескочив через тин та давай вибирати Мелашчині огірки. Півень сокотав та скликав курей. Всі Мотрині кури перелетіли через тин в огірки* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»).

Траєкторії, по яких півень та кури долають тин, є практично однаковими – це рух по параболі, яка має свою максимально високу точку згори. Дієслово *перескочив* обирається на позначення руху без участі крил, коли суб'єкт руху відштовхується від землі і, не торкаючись перешкоди, опускається на землю за нею; дієслово *перелетіли* позначає подібний за траєкторією рух за участі крил птаха. Аналогічна ситуація описана в (13), де бар'єр долають доросла людина та пес; у них різні фізичні можливості для долання перешкоди, що й фіксує письменник.

(13) *Він переступив через перелаз, а собаченя той перелаз перестрибнуло.* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

Зауважимо, що в контексті (13) фіксується лише перешкода (перелаз), а не кінцева точка руху. Вказівка на кінцеву точку здебільшого виявляється нерелевантною, оскільки мовці є носіями базових уявлень про устрій простору і знають, що предмети притягуються до землі. Іменник, який приєднується словом *через*, маркує максимально високу точку параболічної траєкторії; по її досягненні об'єкт починає рух донизу. Пор. також (14), де описано характер руху морських хвиль, які, піднімаючись над поверхнею води, опускаються на судно і без затримки рухаються донизу.

(14) *Хвилі скажено перекочувалися через просмолені козацькі суденця.* (С. Тельнюк, «Грає синє море»).

У конструкціях, що належать до типів *через 1.6* та *через 2*, є дещо спільне: в обох актуалізоване долання перешкоди на шляху суб'єкта (*пролізти через хащі – перестрибнути через тин*). Ця перешкода утруднює рух до кінцевої мети, однак не робить просування суб'єкта неможливим. Відмінність між конструкціями полягає в характері

траєкторії руху. Специфічним позначенням непрямолінійного руху слугують в українській мові деякі дієслова з префіксом *пере-*. До цього ж типу вживань слід відносити конструкції з дієсловами *перекинути* (сумку через плече), *перехилитися* (через борт човна), *перелити* (воду через край) і под., див. (15).

(15) *Степан натхненно забивав здоровенного цвяха, залізши в парту, а його жінка перехилилася **через паркан** до сусідки і не менш натхненно молола з тою сусідкою язиком* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

Траєкторія руху предмета (наприклад, випущена стріла, рідина, яку наливають у склянку), як ми вже писали, нагадує параболу. При вживанні конструкції *через 2* в ситуації актуалізується саме та точка, в якій відбувається зміна траєкторії: якась рідина тече донизу, в ємність, а коли наповнює її, досягаючи найвищої точки, то продовжує текти донизу, проте вже не усередину, а по зовнішньому краю посудини. Лексеми *край*, *вінця* та под. маркують ту точку, в якій відбувається злам траєкторії. Подібним чином використовують *через що* в сполученнях на кшталт *перекинути сумку через плече*, *перехилитися через борт човна*. Щоб можна було перекинути сумку через плече, в неї має бути доволі довга ручка. Розташування ручки на плечі є наочним аналогом траєкторії руху по параболі.

Частина контекстів з прийменником *через 2* фіксують динамічні ситуації, як у (13) та (14), а також у (0), проте часто мовці описують сам результат завершеного процесу, представляючи його як статичну картинку, див. (15).

ЧЕРЕЗ 3. Ще один тип просторових вживань прийменника *через* реалізується в комбінації з іменниками, які позначають міри довжини: *через кожні два метри*, *через три милі*, див. (16).

(16) ...*Поїзд ішов годину або дві, зупиняючись **через три-чотири кілометри*** (А. Дімаров, «На коні і під конем»).

Дієслова в таких конструкціях мають переважно статичну семантику (*позначки стоять через десять метрів*; *сидіти через три ряди від проходу*), хоча в деяких контекстах наявний динамічний компонент, як у (16). Важливо, що кожний інтервал, позначений конструкцією з прийменником *через*, завжди має свою точку відліку у просторі.

ЧЕРЕЗ 4. У реченнях, де наявний прийменник *через 4*, предикат має три необхідних актанти: крім агента та об'єкта, в реченнях вербалізується також медіатор (посередник): *Х годує когось через зонд*, *Х н'є*

сік через трубочку, Х слухає музику через навушники. Якщо ситуація стосується переміщення об'єкта в просторі, то предикат має у своїй змістовій структурі сему руху, див. (17). Предикат може позначати інші конкретні дії, наприклад, говоріння (*спілкуватися через перекладача*) чи перцептивну діяльність особи, як у (18).

(17) *Ці листи Анеля передає через підкуплену прислугу...* (В. Шевчук, «Три листки за вікном»).

(18) *Днів за два до цього, коли астроном розглядав через трубу небо, до нього й справді завітав господар* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

Медіатор за змістом подібний на релевантну точку в межах траєкторії руху (як у конструкціях *їхати через Умань, лізти через хащі*), однак у медіатора інше призначення: він потрібний для успішнішого виконання дії (можна передати листа і самостійно, але безпечніше це зробити через прислугу; можна розглядати нічне небо неозброєним оком, однак людство вже давно винайшло збільшувальні лінзи, які дозволяють побачити значно більше небесних явищ). З іншого боку, за семантичними ознаками медіатор близький до інструмента, проте медіатор лише сприяє досягненню якоїсь мети (*випити сік, послухати музику, подивитися на небо*), однак він не є необхідним складником ситуації. Натомість інструмент є таким предметом, без якого дія не може бути виконана (*копати лопатою, різати ножем*). Заміна конструкції *через* з іменником на орудний відмінок того ж іменника здебільшого неможлива (*подивитися через окуляри, монокль – *подивитися окулярами, моноклем*).

ЧЕРЕЗ 5. У вживаннях цього типу маркується перцептивне сприйняття людини, найчастіше зорове або слухове, зрідка одоративне. При цьому інформація доходить до органів відчуттів не безпосередньо, а певним каналом, інколи долаючи якісь перешкоди. Наприклад, погляд може бути спрямований поверх натовпу або через дірку в паркані, а звук може доноситися через стіну, див. (19) та (20).

(19) *Молодиці підняли гвалт на все село. ... Люди з кутка позбігались і дивились в ворота й через тин* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»).

(20) *Сів на березі коло кам'яної кладки, з якої повиростали вербові гілки, і задивився через ті гілки, як промениться й грає річка* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

Мовці вважають, що світло взагалі, як і погляд людини, рухається в просторі певним каналом і досягає точки чи площини, де його може зафіксувати спостерігач. Проходження світла крізь канал і маркується іменником з прийменником *через*, див. (21).

(21) *Сіре пасмо місяця прорвалось через дірку повітки...* (У. Самчук, «Волинь»).

Деякі види вербальної діяльності, коли на шляху звукової хвилі виникає перешкода, також позначають конструкції *через* плюс іменник (*говорити через вікно, крикнути через тин*), див. (22).

(22) *Потім він сказав кілька слів до людей під читальнею. Говорив через відчинене вікно* (У. Самчук, «Волинь»).

Іменник у таких вживаннях часто позначає неживий конкретний предмет, що має нецілісну структуру (як стіна з вікном, паркан зі шпаринами, завіса з отворами тощо).

ЧЕРЕЗ 6. Вживання цього типу стосуються ситуацій, у яких подається не просторова, а часова інформація. Йдеться про конструкції, де іменник позначає якусь міру часу (*через дві хвилини, через рік, через три покоління*). Як і у вживаннях *через 3*, тут вкрай важлива точка відліку часу, яка задається або контекстом речення, або прив'язкою до моменту мовлення, див. (23).

(23) *Тільки через десять років після смерті Баязида і розрухи, завданої ордами Тамерлана, було відновлено Османське царство* (П. Загребельний, «Роксолана»).

ЧЕРЕЗ 7. У конструкціях з прийменником *через 7* позначено ситуації, які мають свою причину: *запізнитися через страйк водіїв, роздратуватися через поламаний віз*. Підметом у таких реченнях виступає, як правило, назва істоти. Прийменник *через* приєднує такі іменники, які позначають стан зовнішнього середовища чи самого суб'єкта, див. (24) та (25), або ж іншу ситуацію, див. (26).

(24) *Через темноту збився з дороги і замість на Запороже попав десь на Тихонці* (У. Самчук, «Волинь»).

(25) *Він вийшов, трохи горблячись через свій високий зріст...* (П. Загребельний, «Диво»).

(26) – *Що ж ти таке важке робив? – спитав його кум.*

– *Та все лагоджу вози та підробляю осі. Ота мені каторжна гора потрощила не одного воза! А вже скільки я осів поламав через ту іродову гору, то й полічити не можна* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»).

Конструкції з прийменником *через* 7 маркують додаткову пропозицію і можуть бути трансформовані у складне речення з підрядним причини: *він збився з дороги, оскільки було темно; він горбився, оскільки був високого зросту*. В контексті (26) йдеться про те, що персонаж зазнав збитків, бо змушений був постійно їздити з поля не рівною дорогою, а через гору, схилом, де ламались вози.

Речення з іменниковою групою причини здебільшого стосуються таких ситуацій, які мовці вважають девіантними: хлопець збився з дороги, хоча нормою є йти певним визначеним шляхом; людина ходить горблячись, хоча прийнято ходити рівно. Значно рідше трапляються такі вживання, де прийменник *через* позначає причину, яка сприяє реалізації дії; у таких випадках природніше використовувати прийменник *завдяки*, а не *через*.

Іменник, який приєднується прийменником *через* 7, ніколи не має конкретного значення, навіть якщо в контексті використана така мовна одиниця, яка зазвичай маркує артефакт чи натуроб'єкт. У фрагменті (26) використано лексему *гора*, однак її контекстуальний зміст цілком інакший, ніж у сполученні *перелетіти через гору*. Синтагма *через ту іродову гору*, семантично залежна від дієслова *поламав*, позначає референтну ситуацію, яка може бути розгорнута шляхом використання інших мовних одиниць (мовець їхав через гору навантаженим возом, віз перехилився і впав, осі не витримали динамічного навантаження і поламались). Аналогічно треба інтерпретувати контекстуальний зміст лексеми *слово* у (26):

(26) *З того проше сміялись по всьому селі і дразнили через те слово Кайдашиху пані економшею* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»).

Кайдашиха любила вживати польське слово, недоречне для її соціального статусу та національної належності, що і спричиняло насмішки з боку оточення. Ця ситуація дуже ошадно позначена конструкцією *через те слово*.

Крім того, у багатьох реченнях причиновий прийменник *через* сполучається не з іменником, а з займенником *те*, який служить опорним словом для підрядного речення причини, див. (27).

(27) *В книгарню Галя заскочила через те, що дощ пустився аж надто густий* (В. Шевчук, «Дім на горі»).

Такі конструкції наочно демонструють той факт, що прийменник із значенням причини потрібний для розгортання цілісної пропозитивної структури (пор. *Галя заскочила в книгарню через сильний дощ*, де ту саму референтну ситуацію позначено прийменниково-іменниковою конструкцією, проте частину інформації втрачено).

Висновки

Розглянутий фактичний матеріал дозволяє дійти висновку, що у вживаннях українського прийменника *через* реалізується принаймні сім функціонально-семантичних типів. Лише три з них, що представлено в нашій розвідці типами *через 1*, *через 2*, *через 3*, позначають переміщення активного суб'єкта чи об'єкта в просторі і зміну його просторового положення. Залежно від характеру траєкторії руху в конструкціях першого типу можна виділити додатково шість підтипів (рух з невизначеною траєкторією, рух по траєкторії, яка визначається оточенням, рух по траєкторії, яка має релевантні точки, рух крізь нещільний масив чогось тощо). На рівні речень ці підтипи розрізняються завдяки різному лексичному наповненню залежного іменника у знахідному відмінку (*через гори – через греблю – через юрбу – через Умань – через вікно*). Крім того, важливу роль відіграє базове знання мовців про устрій простору загалом та про характер руху в ньому різних об'єктів. Ми об'єднали їх в один тип, виходячи з того, що у всіх вживаннях можлива заміна вжитого предиката на дієслова руху *йти*, *іхати* / *ходити*, *їздити*, які в базових значеннях маркують прямолінійне переміщення.

Особливий тип руху суб'єкта чи об'єкта в просторі представляють вживання з прийменником *через 2*, який позначає рух параболічного типу (*перестрибнути через паркан*). Відповідні вживання не допускають заміни предиката на семантично простіші дієслова *йти* чи *іхати*. Цей тип прийменника *через* може реалізуватися у реченнях на позначення і динамічних, і статичних ситуацій.

На підставі чітко вираженої семантики інтервального руху ми виокремлюємо тип *через 3* (*зупинятися через три кілометри*). На його основі розвинувся семантичний тип *через 6*, де прийменник сполучається з іменником на позначення часового проміжку (*через два дні*). Обидва типи конструкцій передбачають наявність точки відліку – у просторі або часі.

Окремий тип (*через 4*) становлять такі вживання, в яких іменник має семантику медіатора – предмета, що сприяє досягненню результату дії. У деяких контекстах з прийменником *через 4* дієслово зберігає маргінальну сему переміщення об'єкта в просторі (*йти через трубочку*). Можна припускати, що цей тип розвинувся із тих вживань *через 1*, які кодують переміщення в просторі з виділеною траєкторією руху (*йти через тунель*).

Перцептивне сприйняття явищ дійсності (зором чи слухом) позначається за допомогою прийменника *через 5*, якщо, на думку мовця, потік звуків чи світла досягає органів чуття, долаючи певну перешкоду чи проходячи певним каналом.

Конструкції з прийменником *через 6* мовці використовують на позначення такої референтної ситуації, яка інтерпретується як причина іншої ситуації. Комбінація прийменника *через 6* з іменником економно маркує додаткову пропозицію, що фактично сприяє заощадженню мовних засобів під час комунікації.

Таким чином, українській прийменник *через* має різне функціонально-семантичне навантаження, що дозволяє мовцям використовувати його на позначення різних референтних ситуацій. Базовим значенням, очевидно, є номінація траєкторії прямолінійного переміщення в однорідному просторі без перешкод чи у неоднорідному просторі з окремими релевантними для мовців фрагментами. Результати аналізу свідчать, що цей просторовий прийменник легко розвиває нові значення і розширює сферу вживання.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на характеристику лівої та правої дистрибуції прийменника *через*, а також на виявлення його частотності в різних значеннях. Ці проблеми потребують спеціальних методик із застосуванням аналізу корпусних даних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови*. (Т. 1–11). Київ: Наукова думка. 2. Вихованець, І. Р. (1980). *Прийменникова система української мови*. Київ: Наукова думка. 3. Вихованець, І. Р. & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ: Пульсари. 4. Загнітко, А. & Данилюк, І. та ін. (2007). *Словник українських прийменників*. Донецьк: «БАО». 5. Кучеренко, І. (1973). Лексичне значення прийменника. *Мовознавство*, 3, 12–23. 6. Куш, Н. (2006). Прийменник: основні підходи вивчення, лексико-граматичні ознаки, перспективи дослідження. *Лінгвістичні студії*, 14, 90–95. 7. Мельничук, О. С. (1961). Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові. *Слов'янське мовознавство* Т. 3, 124–194.

8. **Орленко, О. В.** (2016). Семантичні відношення у прийменникових системах української, сербської, англійської мов (дис... канд. філол. наук). Львів: ЛНУ ім. І. Франка.
9. **Щукина, І.** (2006). Статус причинових прийменників у комунікативній структурі висловлення. *Лінгвістичні студії*, 14, 121–125. 10. **Landau, B.** & Jackendoff, R. (1993). “What” and “where” in spatial language and cognition. *Behavioural and brain sciences*, 16 (2), 217–238. 11. **Taylor J.** (1988). Contrasting prepositional categories: English and Italian. In: *Topics in Cognitive Linguistics*. Ed. by B. Rudzka-Ostyn (pp. 299–326). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. 12. **Taylor, J.** (1993). Preposition: Patterns of polysemization and strategies of disambiguation. In *The Semantics of Prepositions: From Mental Concepts to Mental Lexicon*. Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt (pp. 151–175). Berlin: Gerike GmbH. 13. **The Semantics of Prepositions: From Mental Concepts to Mental Lexicon** (1993). Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt. Mouton de Gruyter Berlin–New York. 14. **Tyler, A.** & Evans V. (2003). *The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning, and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press. 15. **Wierzbicka, A.** (1972). *Semantic Primitives*. Frankfurt: Athenäum.

REFERENCES

1. **Bilodid, I. K.** (Ed.). (1970–1980). *Slovník ukraínskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language]*. (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 2. **Vykhovanets, I. R.** (1980). *Pryimennykova systema ukraínskoi movy [The Prepositional System of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian]. 3. **Vykhovanets, I. R.** & Gorodenska, K. G. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukraínskoi movy [Theoretical Morphology of the Ukrainian Language]*. Kyiv: Pulsary [in Ukrainian]. 4. **Zahnitko, A.** & Danylyuk, I. et al. (2007). *Slovník ukraínskykh pryimennykiv [Dictionary of Ukrainian Prepositions]*. Donetsk: «BAO» [in Ukrainian]. 5. **Kucherenko, I.** (1973). Leksyčne znachennia pryimennyka [The Lexical Meaning of the Preposition]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 3, 12–23 [in Ukrainian]. 6. **Kushch, N.** (2006). Pryimennyk: osnovni pidkhody vyvchennia, leksyko-hramatychni oznaky, perspektyvy doslidzhennia [Preposition: Basic Approaches to Study, Lexical and Grammatical Features and Research Prospects]. *Linhvistychni studii*, 14, 90–95. [in Ukrainian]. 7. **Melnychuk, O. S.** (1961). Istorychnyi rozvytok funktsii i skladu pryimennykiv v ukraínskii movi [Historical Development of Functions and Composition of Prepositions in the Ukrainian Language]. *Slovianske movoznavstvo – Slavic Linguistics*, T. 3, 124–194 [in Ukrainian]. 8. **Orlenko, O. V.** (2016). Semantychni vidnoshennia u pryimennykovykh systemakh ukraínskoi, serbskoi, anhliiskoi mov [Semantic Relations in the Prepositional Systems of the Ukrainian, Serbian, and English Languages]. *Candidate's thesis*. Lviv: LNU im. I. Franka [in Ukrainian]. 9. **Shchukina, I.** (2006). Status prychnovykh pryimennykiv u komunikativnii strukturii vyslovlennia [The Status of Causal Prepositions in the Communicative Structure of the Utterance]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studies*, 14, 121–125 [in Ukrainian]. 10. **Landau, B.** & Jackendoff, R. (1993). «What» and «Where» in Spatial Language and Cognition. *Behavioural and Brain Sciences*, 217–238 [in English]. 11. **Taylor, J.** (1988). Contrasting Prepositional Categories: English and Italian. In: *Topics in Cognitive Linguistics*. Ed. by B. Rudzka-Ostyn (pp. 299–326). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. [in English]. 12. **Taylor, J.** (1993). Preposition: Patterns of Polysemization and of Disambiguation. In *The Semantics of Prepositions: From Mental Concepts to Mental Lexicon*, Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt (pp. 151–175). Berlin: Gerike GmbH [in English]. 13. *The Semantics of*

Prepositions: From Mental Concepts to Mental Lexicon (1993). Ed. by C. Zelinsky-Wibbelt. Mouton de Gruyter Berlin-New York [in English]. 14. **Tyler, A. & Evans, V.** (2003). The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning, and Cognition. Cambridge: Cambridge University Press [in English]. 15. **Wierzbicka, A.** (1972). *Semantic Primitives*. Frankfurt: Athenäum [in English].

Жуйкова Маргарита Василівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри прикладної лінгвістики; Національний університет «Львівська політехніка»; вул. Степана Бандери, 12, Львів, 79000, Україна.

E-mail: marharyta.v.zhuikova@lpnu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-0396-8458>

Zhuikova, Margarita – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, 12 Stepan Bandera Street, Lviv, 79000, Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання – 30 вересня 2025 р.

Дата прийняття статті до друку після рецензування – 30 жовтня 2025 р.

Дата публікації статті у виданні – 10 грудня 2025 р.

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Жуйкова М. В. Семантика конструкцій з прийменником *через* в українській мові. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна*. Харків, 2025. Вип. 63. С. 88–104. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.06>

АРА: Жуйкова, М. В. (2025). Семантика конструкцій з прийменником *через* в українській мові. *Лінгвістичні дослідження*, 63, 88–104. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2025.63.06>